

Татяна Илиева
Кирило-Методиевски научен център
(Българска Академия на науките)
Ул. »Московска« 13, BG-1000 София
ilieva_tatyana@abv.bg

НОВООТКРИТ ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ПРЕВОД НА ТРАКТАТА »Ερμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ« ОТ СИМЕОН СОЛУНСКИ В MSS РГАДА 88 И БОГИШИЧ 52: ТЕКСТОЛОГИЧНА СЪПОСТАВКА НА ДВАТА ПРЕПИСА С ГРЪЦКИЯ ИЗТОЧНИК И ПОМЕЖДУ ИМ

В статията е направен щателен текстологичен анализ на новооткрит резюмативен южнославянски превод на трактата »Ερμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ« от Симеон Солунски. Анализът е базиран на сравнение между славянския и гръцкия текст, от една страна, и между двата известни преписа на статията в РГАДА 88 и *Богшич* 52, от друга, Целта е да се намерят текстовите разлики и евентуални несъответствия между тях (пропуски, добавки, размествания, повторения и т.н.), да се открият техните общи характеристики и индивидуални белези, да се установи кои варианти имат мотивация в гръцкия текст или бележат промяна спрямо неговия смисъл.

В протежение на цялото Средновековие във Византия и прилежащата ѝ Slavia Orthodoxa редом с огромния масив текстове, обслужващи богослужението, се създават, превеждат и разпространяват и т. нар. мистагогии – екзегетически коментари, които отговарят на нуждата от изясняване на богослужебния ред за полза на самите свещенослужещи и на благочестивите вярващи. Те са особено интересни от историческо гледище, тъй като ни разкриват не само историята на ритуала, но и как литургията е била разбираана от християните през различните периоди от съществуването на църквата.

На един такъв коментар се натъква българската медиевистка А. Милтенова, проучвайки съдържанието на ръкопис № 88 от сбирката на Оболенски (фонд 201), РГАДА¹, датиран според водните знаци в първа четвърт на XVI в.² Непосредствено след текста на »Отломки по космография и география« (*Conspectus rerum naturalium, capita cosmographica et geographica*), съчинение свързвано в науката с името на търновския книжовник, работил в изгнание, Константин Костенечки,³ изследователката открива на л. 84а–87а непроучено досега тълкувание на литургията с начало: Протль(к) лу(т)ргїи, и цркви, и чинѣ сѣн'ничьскомѣ. А. Милтенова установява, че текстът е идентичен с наличния в ръкопис № 52 (стара сигнатура 19С) от 1567 г. от Архива на Балтазар Богишич (1834–1908) в Музея на гр. Цавтат, Хърватска, където преписът на литургийното тълкувание следва по аналогичен начин съдържанието на »Отломки.«⁴ И двата кодекса като макросъстав включват поредица от съчинения, отнасяни към книжовния кръг около Стефан Лазаревич⁵ и по-специално към книжовното наследство на горепосочения среднобългарски автор Константин Костенечки, работил след падането на Търновград под османско владичество при двора на сръбския деспот.⁶

По настояване на проф. дфн А. Милтенова се заех с идентифициране източника на литургийното тълкувание. Тя ми предостави цялата информация за откритата от нея статия и всички материали, с които разполагаше: фотокопия на двата преписа (след уточняване реда на разместените листове в *Богишич 52*), както и предварително

¹ Вж. детайлно описание на ръкописа у Мошкова 2016:38-58. Копие на манускрипта е достъпно на сайта на РГАДА. Подробно за съдържанието на сборника пише А. Милтенова (Miltanova 2021:258–278). Тук изказвам огромната си благодарност към проф. Анисава Милтенова, която ми предостави информацията от изследването си върху РГАДА 88 още преди отпечатването му в сп. »Старобългарска литература«.

² В генеалогичната схема на сръбските владетели (л. 121а) са включени годините 1506 – 1513 и могат да се приемат за *terminus post quem* за появата на ръкописа. Вж. Miltanova 2021:260.

³ Вж. Кристанов, Дуйчев 1954:338–373. Съчинението *Conspectus rerum naturalium, capita cosmographica et geographica* е известно в повече от дванадесет български, сръбски и руски преписа.

⁴ Miltanova 2021:262.

⁵ Между тях са освен общите с РГАДА 88 Отломки по космография и география и Житие на Стефан Лазаревич също и едно Тълкувание на Теодорит Кирски към Песен на песните и Хроника на Зонара. Вж. Novaković 1878:44–60. Радошевић 2005:393–412. Димитрова 2012:36.

⁶ За българо-сръбските книжовни връзки от края на XIV–XVI в. вж. Гагова 2006, 2008.

транскрибирания от нея текст и друга необходима научна литература. Изключително съм ѝ благодарна за това.

Като ключ към идентифициране византийския източник на статията от *РГАДА 88* и *Богшиич 52* използвах наличните реалии в коментара – упоменавания на конкретни лица и събития от историята на Църквата, или пък сведения за обичайни практики, характеризирани църковния живот от времето на автора; литургическото богословие на трактата; символните интерпретации в трактата на отделните елементи от евхаристийното богослужение; метода на екзегеза. Въз основа на различни улики в текста установих, че статията от *РГАДА 88* и *Богшиич 52* е резюмативен превод на трактата »Ερμηνεία περί τοῦ θεοῦ ναοῦ«, написан на гръцки език от Симеон Солунски.

Идентификацията на гръцкия източник, към който възхожда новооткритото литургийно тълкувание, осигурява база за провеждане на подробен текстологичен анализ на двата известни ни към този момент преписа на славянската версия чрез съпоставката им както с византийския първообраз, така и един с друг. Това ще позволи да се открият техните общи характеристики и индивидуални белези, да се установи кои варианти имат мотивация в гръцкия текст или бележат промяна спрямо неговия смисъл, което на свой ред ще подпомогне да се възстанови преводът в първоначалния му вид. Резултатите от направеното сравнение излагам по-долу. Славянския текст цитирам по фотокопията на двата преписа, предоставени ми от А. Милтенова. За съпоставка използвам гръцкия текст според подготвеното от Steven Hawkes-Teeples през 1953 г. издание на трактата на Симеон Солунски »Ερμηνεία περί τοῦ θεοῦ ναοῦ«. То е базирано на MS Zagora 23 (Z)⁷, който е много по-изправен от версията, отпечатана в Migne (PG, T. 155).⁸

Отразяват се:

- липси и допълнения в двата преписа на славянския превод спрямо гръцкия текст според изданието на Steven Hawkes-Teeples;

⁷ MS Zagora 23 е хартиен* ръкопис от XV в., който в момента се съхранява в Публичната библиотека на Загора, Гърция. По-подробно кодикологично и палеографско описание на Z 23 вж. в Balfour 1979:26–35.

⁸ В MS Zagora 23 трактатът »Ερμηνεία περί τοῦ θεοῦ ναοῦ« (накратко E) започва на f 175, ред 1 и продължава до края на f 182V, където има липса на лист от ръкописа. Текстът се възобновява на f 184, продължавайки до края на f 187V. Глави 91–110 от E липсват в Z. Текстът за тях е взет в изданието на Steven Hawkes-Teeples от Migne (PG, T. 155).

- граматическите, лексикални или словообразователни варианти, като се преценява близостта им с гръцкото съответствие;
- специфичните за славянската версия четения, които се отклоняват по смисъл от текста, публикуван от Steven Hawkes-Teeples.⁹

Съпоставката показва, че преписът в РГАДА 88 (А) и този в *Богшиич* 52 (Б) като цяло съдържат малко текстови разлики.

1. Пропуски и добавки в текста в славянската версия спрямо гръцки. Повторения.

1.1. Пропуски и добавки, индивидуални за отделните преписи:

— Добавка на думата *цркви* в А84а18 към *прочаа* като свободен превод на гр. *νάρθηκες*:

Е 16¹⁰. *νάρθηκες μὲν τὰ ἐν τῇ γῆ.*

А84а18Б122б30¹¹ *земля же прочаа* (А add. *цркви*).

— Добавка на местоимението *тз* в Б124а2-4 след *показоуеъть* (без гр. съответствие)

Е 56. *ἀναγινωσκομένου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτίθεται τὸ ὠμοφόριον ὁ ἀρχιερεὺς, τὴν ἑαυτοῦ δουλείαν ἐπιδεικνὺς τῷ Κυρίῳ ... καὶ ὡς παρῶν ἐστὶ, τότε τὴν εἰκόνα τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ .... δίδωσι αὐτὸ διακόνῳ .... δεικνὺς ἑαυτὸν ὑπηρέτην τοῦ μυστηρίου.*

А85б29-А86а3^вБ124а2-4 По *ен(г)лїи ѿложенїе омофора, слоу(ж)бѣ* свою *показоуеъть* (Б + *тз*) *гѣи*. и *даеъть дїакон(ѣ)* за *еже слоу(х)* *быше възплъщенїа архїере(и)* *ѿ нїѣа* же *ѣко слоуга* и *са(м)*.

⁹ При цитиране на текста се използват следните означения. В рамките на гръцкия текст с ъглови скоби <...> са оградени пасажите от оригинала, които не са преведени в славянското епитоме, но са дадени с цел съхраняване на смисъла. С многоточие '...' е отбелязано изпускането на непреведен от славянския преводач гръцки текст. В рамките на славянския текст с кръгли скоби се ограждат свалените в реда надредни букви. Същите скоби (...) се използват за посочване разночетенията в *Богшиич* 52. В квадратни [...] скоби са отбелязани доуточняващи бележки на изследователя.

¹⁰ Сигнатурата към примерите от гръцкия текст съдържа означението Е (първата буква от латинското наименование на трактата »*Explanatio de divino templo*«). Цифрата след това означение показва съответната глава в трактата на Симеон Солунски.

¹¹ Към примерите от славянския превод се дава двойна сигнатура – по РГАДА 88 (означено чрез сигла А) и *Богшиич* 52 (означено чрез сигла Б) с разделителен знак 'а' между адресите в двете копия, които съдържат данни за листа, страницата и реда / редовете, на които се намира примерът.

Може да се обясни по няколко начина:

а) като механична редупликация на предходното окончание -тъ от формата за 3 л. ед. ч. показуеът.

б) като добавка в *Б* на показателно местоимение в именителен падеж единствено число към спрегнатата глаголна форма показуеът

в) възможно е първоначалната форма на глагола да е била показуе (сегашно деятелно причастие от показвати в облик, характерен за ресавския правопис) като точно морфологично съответствие на гр. ἐπίδεικνύς, а тъ да е било добавено в *А* като показателно местоимение и после преосмислено като окончание.

— Пропуск на съюза *bw* в А85б25-27, съответстващ на гр. δὲ.

Е 45. διὸ καὶ πρῶτον μὲν ὁ ἀπόστολος, ἔπειτα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον κηρύσσεται, ὅτι πρῶτον μὲν ἐνίσχυθέντες ἐξαπεστάλησαν οἱ μαθηταί.

А85б25-27°Б133б32-33 *ев(г)ліє, потѡ(м) bw (А от. bw) ѿ ап(с)ль прієше се* кезыци, егда си послани быше.

— Апокопа¹² в А86б4 на окончанието -тъ от *дѡ(с)иѣтъ* (= *дѡс(т)иѣтъ*) + афереза¹³ на началната неударена сричка *та-* от непосредствено следващата дума *таиѣства*, вследствие на което от двете думи в Б124а27 *дѡ(с)иѣтъ таиѣства* (гр. ἄξιον τὰ μυστήρια) се получава в А86б4 *дѡ(с)иѣства*.

Е 50. Εἰσελθόντος δὲ κλείονται αἱ θύραι (α') ὅτι οὐ τοῖς πᾶσιν ὀραῖσθαι ἄξιον τὰ μυστήρια.

А86б1-4°Б124а26-27 *вѣш(д)ѣ затѡрают'се дѡери, іакѡ не вѣсѣмѣ зрѣти [А гедирі затѡрают се дѡери], дѡ(с)иѣства (Б дѡ(с)иѣтъ таиѣства)*.

— Изпускане на окончание *т* от *гре(д)тъ* в *А* (*Б гре(д)тъ < А грѣдѣ*) с възможно преосмисляне на спрегнатата глаголна форма като причастие (в гр. стои ἔρχεται, на което точно отговаря *Б гре(д)тъ*):

Е 92. καὶ μεταλαβεῖν καὶ μεταδοῦναι ἔρχεται, χρεια τὰ τῆς ἀξίας

А86б29-А87а1°Б124б11 *причесте в'се грѣдѣ (Б гре(д)тъ), потр(є)ба є(с) сѡврѣшеннаа обѣѣци се*.

— Пропуск на цитат от литургичен текст »единѣ гѣ« в *А* (в гр. отговаря Εἰς ἅγιος):

Е 93. <Ὁ δὲ λαὸς ὁμοφώνως κράζει> »Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος <Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός>«. τοῦτο δὲ Παῦλος φησὶ κηρυχθήσεσθαι ἐν τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ, ὅτε »Κάμψει πᾶν γόνυ«...

¹² Апокопа в езиковнанието се нарича изпускане на сричка в края на думата.

¹³ Афереза в езиковнанието се нарича изпускане на сричка в началото на думата.

Б124а11-14 Сѣда сѣи(им) едины сѣи едины гѣ (А87а1-4 от. едины сѣи), павль рече проповѣсть се се въз послѣ(д)ныи дѣи егда прѣклонит се възсак колѣно земьны(х), и прочѣихъ.

— Пропуск на думата людемъ в А87а13-15:

Ε 100. ....ὑστερον τὰ ἀγιώτατα δῶρα περικεκαλυμμένα καὶ τῷ λαῶ δείκνυται, τοῦτο δ' ἐμφαίνει, ὅτι οὐ θεμιτόν, ὡς εἶρηται, ἀπερικαλύπτως ὁρᾶν ταῦτα πάντας.

А87а13-15°Б124б20-21 та(ж) покръвенѣно показуеѣтъ людемъ (А от. людемъ), како нѣ(с) лѣтъ възсѣмъ тиннаа зрѣти.

— Редупликация на словосъчетанието затваряют се двери в А86б1-4 (вероятно поради прескок на погледа на преписвача през редовете):

Ε 50. Εἰσελθόντος δὲ κλείονται αἱ θύραι (α') ὅτι οὐ τοῖς πᾶσιν ὁρᾶσθαι ἄξιον τὰ μυστήρια.

А86б1-4°Б124а26-27 възш(д)ъ затваряют'се двери, како не възсѣмъ зрѣти (А затваряют се двери redupl), до(с)инства (Б дв(с)ить тинства).

— Редупликация на буква г в εν(г)λίи Б124а2 срещу правилното εν(г)λίи в А85б29 (очевиден lapsus calami):

Ε 56. ἀναγιγνωσκομένου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτίθεται τὸ ὠμοφόριον ... οὐ τολμᾷ ἐνδεδῦθαι, ἀλλ' ἐξελὼν τῶν ὠμων, δίδωσι αὐτὸ διακόνῳ....

А85б29-А86а1°Б124а2-3 По εν(г)λίи (Б εν(г)λίи) ѿложеноѣ омофора, слоу(ж) вѣ свою показуеѣтъ гѣи. и даеѣтъ дѣакон(ѣ).

1.2. Добавки без съответствие в гръцкия текст, общи за двата преписа:

— Добавка на изречение еже тогда ρ(ϑ)ε:

Ε 65. »Κάμψει πᾶν γόνυ«.

А86а22-23 А87а4-5°Б124а19 еце же еже тогда ρ(ϑ)ε прѣклонит се възсак колѣно.

— Добавка от типа »двоен превод«¹⁴ в А86а19-21°Б124а17-18: към съчетанието сѣненѣныє сзсуды е добавен синонимният на него израз вбразы сѣненѣи в превод на гръцкото τὰ θεῖα δῶρα:

Ε 65. Προσπίπτουσι δὲ πάντες τοῖς ἱερεῦσιν οἱ πιστοὶ .... τιμῶντες τὰ θεῖα δῶρα.

А86а19-21°Б124а17-18 припа(д)ють людѣе, и сѣненѣныє сзсуды. и вбразы носече сѣненѣи, и сѣненникω(м) чѣ(с), еце же еже тогда ρ(ϑ)ε прѣклонит се възсак колѣно.

¹⁴ За феномена »двоен превод« в старобългарски език вж. Bláhová 1959:141–167, Weiher 1964:159, Hansack 1987:79–127.

В случая чрез синонимните преводи на τὰ θεῖα δῶρα (сѣненныє сѣсоуды. и вѣразы сѣненныи) преводачът вероятно е счел за нужно да обясни трудното за разбиране понятие от литургичното богословие, назовавайки го по различни начини (чрез метонимия и символ).

— Добавка на несъгласувано определение ἱεὶς кѣм ἀγγέλ в А84а26-27°Б133а2-3:

Е 20. Διὰ δὲ τῶν ἀναβαθμῶν τὴν <ἐκάστου τῶν ἱερωμένων ἀνθρώπων καὶ> τῶν ἀγγέλων <τάξις τε καὶ> ἀνάβασιν.

А84а26-27°Б133а2-3 степени вѣсхож(д)енїа дѣгль ἱεὶς.

— Добавка на определение вышнїи кѣм прѣстоль в А84а23°Б122б33:

Е22. <Διὸ καὶ ἐν τῷ βήματι ὁ θεῖος ναὸς διὰ μὲν τοῦ φρικτοῦ θυσιαστηρίου>, τῆς <ἱεραῖς δηλονότι> τραπέζης <τὸν τοῦ οὐρανοῦ παραδηλοῖ Δεσπότην.> ὁ καὶ ... καθέδρα <καὶ τόπος Θεοῦ, καὶ ἀνάπαυσις, ἰλαστήριον τε καὶ μεγάλου θύματος ἐργαστήριον>, καὶ μνήμα Χριστοῦ...

А84а22-23°Б122б33-133а5 трапеза же вѣсвѣражаеть прѣстоль вышнїи. и пакы гробъ хѣъ.

— Добавка на допълнение βῆμα кѣм жертва в А84б11-13°Б133а14:

Е 24. τὸν δὲ ὡς ἐκ μυρίων ἀνθῶν συγκεείμενον, εἰς ὀλοτελῆ προσαγωγὴν καὶ τὴν ἐκ πάντων θυσίαν.

А84б11-13°Б133а14 масло мл(с)тъ вѣїю. воскъ, жертва βῆμα ὦ вѣсѣ(х) цѣѣтцѣ.

— Добавка на еднородно косвено допълнение и сѣблизь емδ кѣм κρομῆς ἀλεξάνδρѣсκαгw:

Е 40. Ἀπερικαλύπτω δὲ τῇ κεφαλῇ οἱ τῆς ἀνατολῆς <ἱεράρχαι πάντες καὶ ἱερεῖς>, πλὴν τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, <τὴν ἱερουργίαν τελοῦσιν>.

А85а20-22°Б133б7-8 ѡкрѣвенїю главою, и вѣсѣтнїи κρομῆς ἀλεξάνδρѣсκαгw и сѣблизь емδ.

— Добавка на анафоричен маркер εγὼ ради в А85б10°Б133б21 (без съответствие в гр.):

Е 45. ἔπειτα δὲ τῶν ἀγίων <μεμνημένοι>, οἱ <μυστηρίω> ἐπαγωνισάμενοι <ἱερωῶς τετελείωνται, καὶ αὐτῶν ἐπικαλοῦνται δεήσεις>.

А85б9-10°Б133б20-21 тл(ж) на ѣ-мь сѣїе, спѣшїши(х) се εγὼ ради.

— Добавка на уточняващо мисълта на предходното изречение пояснение сирѣ(ѣ) по ходатайствѣ.

Е 45. ἀνυμνοῦντες, μεγαλοφώνως, τὸ »Σῶσον ἡμᾶς, Θεοῦ«... κηρύττει καὶ ὁ διάκονος, <τὸ Εὐαγγέλιον ἀνυψῶν, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἔγερσιν καὶ αὐτὸς καταγγέλων, καὶ μεγαλοφώνως ἐκβοῶν> »Σοφία, ὀρθοί«.

A85610-11^oB133622 на ꙗ ем'же (Б третїем') сп(с)и на(с) сирѣ(ѣ) по ходатаиств-
ви. прѣмоудро(с).

— Добавка на възходъ – пропусната в гръцкия текст част от библей-
ски цитат (Пс 23:7):

Ε 48. ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ προφητεύει... τὸ »Ἄρατε πύλας«.

A85614-16^oB133624-25 »взходъ възмѣте врата« дв(д)ѣ възпїоциѣ

— Добавка на вметнато изречение ꙗко(ж) выше рѣхω(м) в A86a10^o-
B124a10:

Ε 58. δεικνὺς ἑαυτὸν ὑπηρέτην τοῦ μυστηρίου.

A86a10^oB124a10 о си(х) мѣе, понїе(ж) ꙗко(ж) выше рѣхω(м) слѣхъ бѣше възп-
льщенїа.

— Добавка на обстоятелствено пояснение за място ѿ цр(с)кы(х) две-
реи в A86a6-9^oB124a7-9:

Ε 58. Κατερχόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς καθέδρας, καὶ ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν
βασιλέων εὐχῇ σφραγίζων μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον τῷ τρικηρίῳ τὸν λαὸν ...

A86a6-9^oB124a7-9 Czχοде(ж) архїереи cz прѣстола ѿ цр(с)кы(х) двереи cz ен(г)
лїемь людїе бл(с)вїае и потω(м) cz троємь свѣщїе(м) и о си(х) мѣе.

— Добавка от славянския преводач на съществителното вѣры в съ-
четанието ѡбразоу вѣры срещу символу в гр. (без очакваното на това
място определение πίστεως):

Ε 71. <Μετὰ δὲ τὴν πρώτην εὐχὴν>, τοῦ <ἱεροῦ λεγομένου> συμβόλου, ὁ
ἀσπασμὸς γίνεται (α') ὅτι διὰ τῆς ὀρθῆς πρὸς <τὴν Τριάδα> ὁμολογίας καὶ
τὸν ἕνα <τῆς Τριάδος> σεσαρκωμένον ἡμῖν ἡ ἔνωσις γέγονε...

A8667-8^oB124a30 Образоу вѣры цѣлованїе, правыиє вѣры и любовь къ възплъ-
щеннаго

— Добавка от славянския преводач на съществителните ιєραρχ̄и и
βε(ѣ)ρι в A86615-17^oB12461-3 (без гръцко съответствие):

Ε 74. <Εἶτα τὸ μέγιστον πάντων τῶν ἔργων> τοῦ Μονογενοῦς
ἐνανθρώπησιν, καὶ <τὸ μέγιστον πάλιν ἔργον τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ, τὸν
ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον> εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν μυστηρίων χωρεῖ καὶ τοὺς
<ἱερούς ἀνακράζει λόγους, οὓς εἶπεν αὐτὸς <ἱεουργῶν> ὁ Σωτὴρ.

A86615-17^oB12461-3 единокорднаго възплъщенїе ρ(ѣ)є ιєραρχ̄ь, таиноу възмѣщяе-
ть, еже с̄писъ ρ(ѣ)є самъ на ве(ѣ)ри.

— Добавка на обръщение ꙗи в A87a17-18^oB124623:

Ε 102. Σὺ κατῆλθες μέχρις ἡμῶν, καὶ καθ' ἡμᾶς ὥφθης, καὶ εἰς οὐρανοὺς
ἀνελήλυθας....

A87a17-18^oB124623 Ты ꙗи съниде и съврѣши и възне(с) се.

— Добавка на пропуснатата част от библейски цитат (Филип 2:10–11) в A87a4-5^oB124613-14

В текста на Симеон Солунски стои перифраза »Κάμψει πᾶν γόνυ« на главната част от Филип 2:10 ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων¹⁵(без подчинените части на изречението), докато в славянската версия е прибавено земьны(х), и про҃ѣи хъ (перифраза на ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων от пълния апостолски текст):

A87a4-5^oB124613-14 прѣклонит се възсако колѣно земьны(х), и про҃ѣи хъ.

— Добавка на анафоричен маркер того ради в A87a20^oB124623

E 104. καὶ ἱερουρηθῆναι <προσενεχθέν. οὗτος ὕστερον>, ὡς καὶ τῇ λόγῃ σφραγισθεῖς...

A87a20^oB124623 нь и копїемь знамена се, того ради с҃то (е).

2. Размествания

— В A84a8-10^oB122624-26 пасажът от гръцкия оригинал Καὶ τὸν <ἱερὸν> δὲ ναὸν οὐ βατὸν τοῖς πᾶσι <παραδιδόασιν οἱ πατέρες> в южнославянския превод отговаря на отнесения към св. Григорий Двоеслов текст, следващ след предписанието за употреба на квасен хляб в причастието, което у Симеон е подир него:

E 13. Καὶ τὸν <ἱερὸν> δὲ ναὸν οὐ βατὸν τοῖς πᾶσι <παραδιδόασιν οἱ πατέρες>... Καὶ ὁ ... Γρηγόριος ὁ διάλογος οὐ μόνον δὲ ἐνζύμου ἄρτου <τὴν θυσίαν προσφέρεσθαι μαρτυρεῖ>.

A84a8-10^oB122624-26 грїгорїе же двоесловъ не тѣзѣю кыселѣ(м) хлѣб(м), нѣ и не възходны възѣми водить цр҃квы...

— В A84a19-23^oB122631-133a1 пасажите от гръцкия оригинал καὶ τὰς τάξεις τῶν ἄνω τριαδικῶς τεταγμένας, в славянския превод пакы же три чины аг҃лстїи, от една страна, и νάρθηκες μὲν τὰ ἐν τῇ γῆ, ναὸς δὲ τὸν οὐρανόν, τὰ ὑπερουράνια δὲ τὸ ἀγιώτατον βῆμα, в славянския превод нѣо ср҃бнаа. жр҃тѣвникъ прѣнѣсное. земля(ж) прочаа, от друга, са с разменени места в текста на Симеон Солунски и преводната му версия. В обратен ред са и частите на църквата – в първообраза са дадени от изток на за-

¹⁵ Филип 2:10–11 ...така щото в Иисусовото име да се поклони всяко коляно от небесните и земните и подземните същества, 11 и всеки език да изповяда, че Иисус Христос е Господ, за слава на Бога Отца. (ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων).

пад в низходяща градация), а в епитомето се изброяват от запад на изток (във възходяща градация).

Ε 16. ὁ <θεῖος ἅπας> ναὸς τριαδικῶς θεωρεῖται, καὶ τὰς τάξεις τῶν ἄνω τριαδικῶς τεταγμένας, καὶ τοὺς δῆμους τῶν εὐσεβῶν εἰς τριάδα διαιρουμένους, ἱερέων λέγω, καὶ πιστῶν τελείων καὶ τῶν ὄντων ἐν μετανοίᾳ. ...καὶ νάρθηκες μὲν τὰ ἐν τῇ γῆ, ναὸς δὲ τὸν οὐρανόν, τὰ ὑπερουράνια δὲ τὸ ἀγιώτατον βῆμα.¹⁶

A84a19-23°B122631-133a1 орга(н) дъви ею. цркви трји оврази има(т). нбо срѣд-наа. жрѣтѣвникъ рѣнѣсное. земля(ж) про҃гад. пакы же три чины агг҃лстїи.

— В А84б28-29°B133a24-25 пасажите от гръцкия оригинал ἄνωθεν κατιόντας τοὺς λεγομένους κέκτηται ποταμούς, в славянския превод овто҃ченіное, рѣкы, от една страна, и каи ἐν τοῖς ἀγγέλοις, в славянския превод еже и въ агг҃лѣ(х) о҃ч҃ителіе, от друга, са с разменени места:

Ε 33. Τὸ τοῦ ἀρχιερέως δὲ στιχάριον ἄνωθεν κατιόντας τοὺς λεγομένους κέκτηται ποταμούς τὸ διδασκαλικὸν <τῆς ἐν αὐτῷ σημαίνοντας χάριτος>... καὶ ἐν τοῖς ἀγγέλοις <γὰρ οὐ πᾶσιν ἡ αὐτὴ τάξις, ἀλλὰ κάκεισε τῶν ὑποδεεστέρων εἰσι> διδάσκαλοι <καὶ μεταδοτικοὶ φωτισμάτων>... ἃ καὶ ὑπεράνω κεῖται τῶν ποταμῶν...

A84б28-29°B133a24-25 на архіереисцѣмь стихари овто҃ченіное, рѣкы о҃ч҃енїа. еже и въ агг҃лѣ(х) о҃ч҃ителіе. на(д) рѣками же више, ѡба зовѣта о҃ч҃итель приѣмати и о҃ч҃ити.

— В славянския превод при изреждане на възпоменателните частици на анафората тези в памет на мъртвите се съобщават преди тези за живите, а в гръцкия се изброяват в обратен ред.

Ε 106. εἶτα καὶ μερίδας προσφέρει τῷ Θεῷ, τὴν μὲν εἰς τιμὴν τῆς τοῦ Κυρίου μηρός, τὰς δὲ λοιπὰς ὑπὲρ τῶν ἁγίων, καὶ ἑτέρας ὑπὲρ τε ζώντων καὶ κεκοιμημένων πιστῶν.

A87a21-22°B124625-27 Прѣваа ѡбо по анафорѣ. въ проскомидїи прїѣмлет се. о г҃ни мѣри. б.а о с҃гы(х), г. о мр҃твы(х), д. о живы(х).

3. Правописни разночетения

Регулярните правописни и морфологични разночетения между двата преписа могат да бъдат проследени по синоптичните таблици

¹⁶ Пасажът ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν γῆ καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, τοῦ θεοῦ ναοῦ τοῦτο διδάσκει τὸ σχῆμα. καὶ νάρθηκες μὲν τὰ ἐν τῇ γῆ, ναὸς δὲ τὸν οὐρανόν, τὰ ὑπερουράνια δὲ τὸ ἀγιώτατον βῆμα от гръцкия оригинал се предава в българския превод от текста на ред 17–18.

в Глава „Езиков анализ“. Тук отбелязвам само нерегулярни ортографични разночетения и явни правописни грешки:

— Регистрира се едно разночетене при предаването на числително име посредством съчетано означение с буква + окончанието на думата в А и словом в Б:

А85610-11°Б133622 на ḡ-ем'же (Б трет'ем'же) сп(с)и на(с) сирѣ(ѣ) по ходатаистви. прѣмомуδρο(с)

— Очевидна грешка има в А84а30-31, където на мястото на сами би трябвало да стои сими, както е в Б133а5-6.

Е 21. ἀλλὰ καὶ ὡς θεμελίου τῆς ἐκκλησίας τὸ θυσιαστήριον τοὺτους ὑπέχει. αἵματι γὰρ πρῶτον Χριστοῦ, εἶτα δι' αὐτοῦ καὶ τῶ τῶν μαρτύρων συνέστη...

А84а30-31°Б133а5-6 си(х) [м(ѣ)никъ, бел. Т. И.] крѣвѣю състави се црѣви. и тако основаніе и сими (А сами) състави се.

— Установява се едно грешно изписване зовѣта в А85а1 срещу правилно завѣта в Б133а26.

— Обща грешка е проста вм. прости във възгласа на дякона »Премоудростъ прости!«: »Σοφία, ὀρθοί«.

А85612°Б133622 »прѣмомуδρο(с) проста«.

4. Граматически разночетения

В някои от този вид чети-варианти е възможно двойко обяснение:

— Пример за граматическо разночетене на една и съща дума, която в единия препис се явява в ед.ч., а в другия препис в мн.ч., ни дава контекст А84б1-2°Б133а7-8:

Е 21. ἀμφίοις δὲ περικεκαλυμμένον ἐστὶ καὶ κεκοσμημένον, ὅτι καὶ τὰ ἐν αὐτῷ δυσθεώρητα καὶ οὐ πᾶσι ληπτά.

А84б1-2°Б133а7-8 покрывалница (Б покрывалници), тако не въсѣ(м) вѣдома оудобъ.

— В един случай двата преписа на ТХ предлагат вариантни четения за употреба на различни причастия от глагола възпльтити:

Е 52. Ὁ δὲ τρισάγιος ὕμνος εὐθύς λεγόμενος τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον δείκνυσιν (α') ὅπερ ἢ σάρκωσις τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος ἐκήρυξε τοῖς ἀνθρώποις.

А85617-18°Б133626-27 съшьствіе на сѣω(н) тристѣе ѿ сѣѣе троице единъ р(ѣ)е възпльць. (Б възпльщень).

Формата в *A* **въпльць** се явява минало деятелно причастие от глагол с инфинитив на *-ити*, образувано с форманта *-йъш*. В *B* на това място се регистрира минало страдателно причастие **въпльцень**. Тъй като субектът на глагола, както се вижда от контекста, очевидно е второто лице на св. Троица, много е вероятно разночетенето да е теологически обосновано – в качеството си на Бог Слово не може да бъде *patiens* на действието **въпльцаване**. Следователно по дефиниция за него е неприложимо определението *въпльтен*. От богословска гледна точка е правилно да се каже »въпльтил се«. Но това предполага, че първоначалната форма е била **въпльць се** (< *са*), като при тиражирането частичката *се* е била изтървана от преписвача на *A*. От друга страна, обликът **въпльць** е лесно обясним като вторично възникнал поради апокопа на сричка от **въпльци(ен)ъ**. В оригиналния текст стои ἡ σάρκωσις (граматически несъответен превод).

— Употреба на несъгласувано определение срещу съгласувано е налице в А86626^oБ12468-9:

Е 91... καὶ ἐπαξίως καλέσαι ἡμῶν Πατέρα τὸν ἐπουράνιον...

А86626^oБ12468-9 до(с)итъ и оцѧ приз(ы)вати нѣснадо (А иже на нв(с)и).

— Различни граматически варианти на четене предлага традицията на текста и в А86629-А87а1^oБ124610-11 **понеже съврши** (*B* **съвршивъ**) **дъло**, и **раздати причестивъ** се **грьдъ** (*B* **гре(д)тъ**), **потр(е)ва е(с) съвршениа облъци се**.

Е 92. ... ἐπεὶ δ' ἐτελέσθη τὸ ἔργον .... καὶ μεταλαβεῖν καὶ μεταδοῦναι ἔρχεται, χρεια τὰ τῆς ἀξίας πάντα ἱερὰ σύμβολα ἐνδεῦσθαι.

Тук в *A* стои финитната форма **съврши**, в аорист 3 л. ед.ч. В *B* е налице минало деятелно причастие на *-ивъ* – **съвршивъ**.

5. Лексикални разночетения

В тази категория открих само словообразователни чети-варианти, т.е. лексикални единици, които се явяват помежду си производни от една изходна основа или един корен.

— Пример за словообразователно разночетене ни предлага А8466-7^oБ133а10, където в препис *A* стои отглаголното име **сѣнныѧ**, а в *B* – *nomen collectivum* от същия корен – **свѣщине**. Възможна е и друга причина – отпадане или добавяне на сричка към първичния облик:

А8466-7^oБ133а10 **сѣнныѧ** (*B* **свѣщине**) **непрѣстанно сѣимъ дѣла сѣанѧ**.

— На словообразователно разночетене попадаме и в А85623-24^oБ133630-31. Тук в двата преписа стоят варианти от един основен глагол, но с различен префикс:

Ε 55. Εἶτα τῶν ἀποστολικῶν ἢ ἀνάγνωσις λόγων, ὃ δηλοῖ τὴν τῶν ἀποστόλων εἰς τὰ ἔθνη ἀποστολήν...

А85623-24^oБ133630-31 ап(с)ль ꙗ҃гомѣ ап(с)лы въ языки посла (Б въсла).

Хибридно по произход разночетене предлага контекст А8661-4^oБ124а26-27. Сливане на две думи (дв(с)ить и таинства) в една (до(с)и́нства) вследствие на апокопа на последната сричка от предходната дума (дв(с)и́тъ) и на първата от следващата (таинства) едновременно с преосмисляне (от 'тайнство' към 'достойнство') поради общо неразбиране на фразата се наблюдава в А въш(д)ь затварают' се двери, ꙗко не въсѣмь зрѣти до(с)инства. Срв. Б въш(д)ь затварают' се двери, ꙗко не въсѣмь зрѣти дв(с)ить таинства...

6. Синтактични разночетения

Разночетене на синтактично равнище в двата преписа на разглежданото литургийно тълкувание ни предлага следният контекст:

Ε 44. Φάλται δὲ ψάλλουσι τὰ ἀντίφωνα, τῶν προφητῶν. καὶ .... τὴν Τριάδα τιμῶντες, ψαλμικὰ μὲν προλεγον... συνάπτοντες δὲ καὶ ἐκ τῆς χάριτος ὕμνους, καὶ διὰ τῶν ψαλμικῶν προκηρυχθεῖσαν καταγγέλλουσι τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου σάρκωσιν....

А8564-6^oБ133617-19 антифωνα(м) поюцим се ѿ ψλω(м) (Б поюцим се ψалмω(м)), и древнѣи бо проповѣдаше вѣжд слова възпльщеніе.

В Б в.м. антифωνα(м) поюцим се ѿ ψλω(м) ꙗ҃тем антѣфωνα(м) поюцим се ψалмω(м). Този вариант вероятно е възникнал в резултат на преосмисляне на първоначално антифωνα(м) поюцим се ψλω(м), където липсата на предлога би могла да намери граматическо обяснение (като безпредложна употреба на Genitivus partitivus) или текстологично такава (като преписвачески пропуск).

В заключение може да се каже, че направената по-горе текстологическа съпоставка показва устойчив текст със затворена традиция, характеризиращ се в двата преписа главно с фонетични и ортографски разночетения.

ЛИТЕРАТУРА

- Гагова, Нина. 2006. Деспот Стефан Лазаревич, Птолемей Филадельф и кариерата на придворния философ Константин Костенечки. *Старобългарска литература*, 35-36, 97–124. [Gagova, Nina 2006. Despot Stefan Lazarevič, Ptolemej Filadelf i karierata na pridvornija filosof Konstantin Kostenečki. *Starobălgarska literatura*, 35–36, 97–124.]
- Гагова, Нина. 2008. Българо-сръбски книжовни връзки. История на българската средновековна литература. Състав. А. Милтенова. София: Изток – Запад, 665–673. [Gagova, Nina 2008. Bălgaro-srăbski knižovni vrăzki. *Istorija na bălgarskata srednovekovna literatura*. Săstav. A. Miltenova. Sofia: Iztok – Zapad, 665–673.]
- Димитрова, Маргарет. 2012. Тълкувания на Песен на песните в ркп 2/24 от Рилската света обител. София: Херон прес. [Dimitrova, Margaret 2012. *Tălkuvanija na Pesen na pesnite v rkp 2/24 ot Rilskata sveta obitel*. Sofia: Heron pres.]
- Кристанов, Цветан; Иван Дуйчев. 1954. Естествознанието в Средновековна България. София: Българска академия на науките. [Kristanov, Svetan; Ivan Dujčev 1954. *Estestvoznaniето v Srednovekovna Bălgarija*. Sofia: Bălgarska akademija na naukite.]
- Мошкова, Людмила. 2016. Долгие путешествия сербского сборника. *Вестник Альянс-Архео*. 16, 38–58. [Moškova, Ljudmila 2016. Dolgie putešestvija serbskogo sbornika. *Vestnik Albjans-Arheo*. 16, 38–58.]
- Радошевић, Нинослава. 2005. Византијски козмолошки чланци у словенском преводу позног средњег века. България и Сърбия в контекста на византијската цивилизација. *Сборник статии от българо-сръбски симпозиум 14–16 септември 2003*. София. София: Академично издателство Марин Дринов, 393–412. [Radošević, Ninoslava 2005. Vizantijski kozmološki članci u slovenskom prevodu poznog srednjeg veka. *Bălgarija i Sărbija v kontekta na vizantijskata civilizacija*. *Sbornik statii ot bălgaro-srăbski simpozium 14–16 septemvri 2003*. Sofia: Akademično izdatelstvo Marin Drinov, 393–412.]
- Balfour, David. 1979. Politico-historical works of Symeon, archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429): Critical greek text with introduction and commentary. *Wiener Byzantinische Studien*. Bd. 13.
- Bláhová, Emilie. 1959. К překladu řeckých nominálních konstrukcí v Šestodnevu Ioanna Exarchy. *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury*, 3, 141–167.
- Hansack, E. 1987. Zur Technik der Doppelübersetzung. *Anzeiger für slavische Philologie*, 18, 79–127.

- Hawkes-Teeples, Steven. 2011. *St. Symeon of Thessalonika. The Liturgical Commentaries*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies 59 Queen's Park Crescent East.
- Miltenova, Anisava. 2021. The Mysteries of Ms 88 of the Obolensky Collection (No 201), RGADA. Старобългарска литература, 63–64, 258–278.
- Novaković, Stojan. 1878. Članci hronografa trojadika o Srbima i Bugarima. *Starine*, 10, 44–60.
- Weiber, Eckhard. 1964. Studien zur philozophischen Terminologie des Kirchenslavischen. *Die Welt der Slaven*, 9, 147–175.

A Newly Discovered Southern Slavonic Translation of the Treatise... by St Symeon of Thessalonica in MSS RGADA 88 and Bogisich 52: a Textological Collation of the two known Transcripts with the Greek Source and between them

Abstract

In this article a thorough textological analysis is made of the newly discovered recapitulatory Southern Slavonic translation of the treatise...by St Symeon of Thessalonica. The analysis is based on a collation between the Slavonic and the Greek texts on the one hand, and between the two known transcripts of the article in RGADA 88 and Bogishich 52 on the other hand. The aim is to find the textual differences and possible discrepancies between them (omissions, additions, transpositions, repetitions, etc.), to highlight their common characteristics and individual features, to determine for which variants there is a good reason in the Greek text, or which alter its meaning.

Novootkriveni južnoslavenski prijevod traktata »Ἐρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ« Simeona Solunskog u *Rgada 88* i *Bogišić 52*: tekstološka usporedba dvaju poznatih prijepisa s grčkim izvorom i međusobno

Sažetak

Članak predstavlja detaljnu tekstualnu analizu novootkrivenog skraćelog južnoslavenskog prijepisa djela Simeona Solunskog »Ἐρμηνεία περὶ τοῦ θεοῦ ναοῦ.« Analiza se temelji na usporedbi slavenskog i grčkog teksta, s jedne strane, te dvaju poznatih prijepisa članka u *RGADA 88* i *Bogišića 52*, s druge strane. Cilj je pronaći tekstualne i druge moguće razlike među njima (izo-

stavljanja, dodavanja, pomaci, ponavljanja itd.), istaknuti njihove zajedničke karakteristike i pojedinačne značajke, utvrditi koje su opcije motivirane u grčkom tekstu ili označiti promjenu prema svom značenju.

Ključne riječi: kulturni i književni odnosi na Balkanu u XV. stoljeću, liturgijska egzegeza južnih Slavena

Ключови думи: Културни и литературни врзки на Балканите през XV в., литургическата екзегеза у јужните славјани

Keywords: cultural and literary relations in the Balkans during the 15th century, the liturgical exegesis among the southern Slavs